

Дејан В. Поповић

Ваљево

dejan.popovic0@gmail.com

ТАМНАВСКИ ПАРОХ МИЛУТИН М. ПОПОВИЋ У ВИХОРУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: У чланку се говори о делатности тамнавског свештеника Милутина М. Поповића у току Првог светског рата, његовом интернирању у злогласни логор Нежидер, као и о судским поступцима после рата које је парох повео пред судовима разних инстанци против осумњичених који су га отерали у дугогодишње заробљеништво. Судски поступци вођени су и за повратак парохове имовине, која је била разграбљена у току рата, као и за уништену и девастирану имовину радљевске цркве. Дат је пресек судских поступака, где парох покушава да изведе пред лице правде одговорна лица за његову тешку ратну животну судбину, да поврати своја материјална средства, али и углед и част.

Кључне речи: свештеник Милутин М. Поповић, радљевска црква, Бргуле, интернирање, Нежидер, судски процеси, сарадници окупатора, захтев за ратном одштетом

Парох Милутин М. Поповић рођен је 19. августа 1862. године у селу Попучкама код Ваљева од оца Младена и мајке Пеладије у имућној свештеничкој породици¹. Отац Младен (1829-1889) добио је 1871. године службу као парох у селу Радљеву у тамнавском крају; године 1888. парохију је препустио сину Милутину. Милутин је стекао основно и гимназијско образовање у Ваљеву, а четири године Богословије изучио је у Београду. Од 1882. до 1888. године радио је као учитељ у Крчмару код Мионице и

¹ У књизи проте Слободана Костића *Српска црква у окрућу ваљевском за време окупиације 1915-1918*, наводи се 1860. година као година рођења пароха Милутина М. Поповића. На споменику који се налази у порти цркве радљевске као година рођења стоји 1862, па смо је горе и навели. Парох Поповић је добио чин проте након рата, 1923. године, а упокојио се јула 1935. године.

Радљеву. Произведен је за презвитера године 1888. од Митрополита Димитрија у Београду и добио је службу у селу Бргулама. Савременици су о њему записали да није знао страних језика и да није стајао под забраном свештенодејства. Био је члан Епархијског управног одбора у Шапцу, а одликован је ношењем црквеног појаса. Активно се залагао за изградњу основне школе у селу Бргулама, а од 1900. године председник је управног одбора Земљорадничке задруге у истом месту. Обновio је цркву Покрова пресветле Богородице у Радљеву². Истицао се у сакупљању књига и националном раду, па је био дугогодишњи председник Народне књижнице и читаоница, а активно је учествовао у подобиру Народне одбране и Црвеног крста³.

Прота је имао велико имање, располагао завидним приходима, а давио се и облигацијама и куповином имања. Тако је у периоду од 1909. до 1911. године привредио 22.590,00 динара, које због избијања рата није успео да наплати. Наплата ових облигација извршена је тек 1920. године, уз 12% интересне камате.⁴ Дана 25. марта 1921. године прота је исплатио 2.400,00 динара Управи фондова по ранијем дугу за купљено имање у селу Шарбане.⁵

² Прота Слободан Костић, Српска црква у округу ваљевском за време окупације 1915-1918, стр. 15, Темишвар, 1925. Храм у Радљеву је у почетку био црква брвнара и као такав саграђен је 1826. године; посвећен је Покрову пресветле Богородице. Црквено имање је било велико, а на истом месту где је некад постојала брвнара саграђена је масивна, зидана црква 1873. године. Стил цркве био је готски, са непотпуним иконостасом. Парох Милутин М. Поповић је у више наврата допуњавао иконостас храма. У време окупације порта није била ограђена.

³ Прота Слободан Костић, поменуто дело, стр. 28-9, и Милорад Радојчић, Ко је био прота Мика Поповић, Глас Тамнаве од 26. децембра 2013, стр. 28

⁴ Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Фонд: Општински суд (у даљем тексту ОС), 1921. година, дел. бр. 24419 и 32425

⁵ Исто, 1921. година, дел. бр. 11-87/21. Дана 15. марта 1900. године Управа фондова изложила је јавној продаји непокретно имање дужника Дамњана и Стојана Адамовића из села Шарбане. Имање је за суму од 3.201 динар купио бргулски парох дана 30. октобра исте године, а састојало се из воћњака, два пашњака, три ливаде, две ораће њиве, винограда и три плаца. У готовом новцу парох је исплатио 801 динар, а остатак новца је остављен под интабулацију са 6% годишње камате. Дана 4. јуна 1921. године, од стране Управе фондова у Начелству среза тамнавског на Убу прота је примио оригиналну облигацију и тапију на ову земљу – нап. аут.

Из прегледа рачуна о приходима и расходима цркве у Радљеву за 1912. годину сазнајемо да је 1912. године приход црквени износио 3.078,09 динара, а следеће, 1913. године 2.364,69 динара. Мањи део овог износа био је депонован у банкама, а већи код тадашњег рачунопологача и татора цркве Радована Јовановића. Како је овај износ био предмет спора, парох Милутин Поповић је тражио од Среског суда на Убу да се 1921. године отвори кривична пријава против Јовановића за дело утаје новца у службеној дужности⁶.

Радљевски и бргулски крај дао је велики број палих бораца у оба балканска рата 1912/1913 године, а већином су то били првопозивци при II батаљону V пука, погинули у штитском крају. Парох Милутин давао је парастосе изгинулим борцима за слободу и потписивао већи број молби за давање инвалидске потпоре породицама изгинулих српских ратника⁷.

По избијању Првог светског рата и након аустроугарске офанзиве у јесен 1914. године у Бргулама била је стационарирана српска војска V пешадијског пука II и III позива. С повлачењем српске војске пред надмоћнијим непријатељем повлачио се и народ из села Трстеница, Пироман, Лончаник и као избеглице дошли су у Бргуле. Ту је њихов прихват организовао свештеник Поповић, иако се и сам народ у бргулском крају нашао веома угрожен од напада непријатеља. Парох је благовештао српске ратнике и помагао у лечењу рањених војника, набавком санитетског материјала. У време када је харала опака болест пегави тифус, прота је веома помогао да се ова болест заустави⁸.

По окупацији Србије од немачко-аустројско-бугарске војне силе у јесен 1915. године српска Црква стављена је под строги надзор аустроугарских власти. Тако је и црквени живот у тамнавском крају стављен под контролу окружног и среског заповедника као и жандармеријских наредника по селима и засецима. Рад свештенства у црквама и школама строго је надзиран,

---

⁶ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 3396 и 9896

⁷ ОС, 1919. година, дел. бр. 1232 и 27552/914. О учесницима ратова 1912-1918. из тамнавског краја видети и чланак Биљане Стојаковић „Ратници из Тамнаве, учесници ослободилачких ратова Србије 1912-1918“, Гласник МИАВ-а бр. 36, стр.155-183, Ваљево, 2002.

⁸ Исто, ОС, 1919. година, дел. бр. 5061, 6122 и 16525 и ОС, 1921. година, дел. бр. 11-242/20 и 20-25/21

а нарочито је вођено рачуна да се било какав штетан утицај свештеника по окупационе власти или изношење политичких мисли у корену сасече. Такви свештеници су одмах хапшени и судовима предавани. Колико су окупационе власти потпуно ограничиле црквени живот говори и податак да су на сахранама окупљену масу контролисали жандарми, који су одржавали ред и мир, а ако би шта изазвало сумњу, имали су овлашћења да прекину скуп.

По летописима црква у Радљеву је почетком 1916. године имала две парохије: бргулску и радљевску. Бргулској парохији припадала су села Бргуле, Стубленица, Лисо Поље и Шарбани са 1742 верника, од којих је било одсутно 292 лица⁹. У ваљевском округу у време аустроугарске окупације било је 37 цркава са 47 парохија, а сам тамнавски срез имао је 9 цркава и 12 парохија. Управо је тамнавски срез био један од највећих у округу са 25.492 верника¹⁰.

Окупациона администрација била је већином састављена од Мађара и франковаца. Најстрашније злочине против српског цивилног становништва учинили су у време окупације Мађари и „несрпски“ Југословени. Окупациони полицајци били су добрим делом састављени од босанских муслимана. Аустроугарске војне власти постављале су на истакнута војна и жандармеријска места припаднике „несрпских“ југословенских народа који су, знајући српски језик и делом српске обичаје, ухидиле истакнуте представнике српског народа¹¹. То никако није значило да је обичан тамнавски сељак био тога повлашћен, напротив.

Септембра 1916. године окупационе власти ухапсиле су попа Милутина М. Поповића, по више оптужби: да је оптужени Поповић, на своју руку и без наредбе, откопавао из гробова сахрањене непријатељске војнике из 1914. године и побацао их, затим, да није дао да се скину звона са цркве радљевске и претопе зарад војних окупационих потреба, као и да је својим држањем показао непријатељски став према аустроугарским властима. Због наведеног, свештеник Милутин М. Поповић је од надлежних био одмах везан и одведен на Уб, где је у среском затвору провео две недеље

⁹ Прота Слободан Костић, наведено дело, стр.10, 15

¹⁰ Исто, стр. 10-16

¹¹ Милорад Екмечић, Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у новом веку (1492-1992), стр. 354-5, Evro Book, Београд, 2019.

и тешко мучен у притворској апсани уз свакодневна испитивања. Потом је Поповић стражарно одведен у судски затвор у Ваљево. Одатле је Поповић смештен у топовске шупе на Боричевцу, окружен непријатељским војницима и бодљикавом жицом, а затим је интерниран у мађарски логор Нежидер¹². Више лица је учествовало у процесуирању Поповића, а након рата, у актима судских процеса у записима, нашла су се имена наредника Павла Лисковића, командира постаје жандармеријске станице у Радљеву, Палка Мартинка, који је у то време био председник општине радљевске под мађарском владом, Самика Витиза из Радљева, окупаторског детектива Косте Стејића, родом са Уба, Драгиње Дивнић, Николе Симића, обоје из Бргула и других.¹³

Парох Милутин није био једини свештеник из ваљевског краја који је робовао у логору Нежидеру; тамо су били интернирани свештеници Коста Стефановић, администратор парохије у Ваљево и протојереј Коста И. Поповић из села Љубинић, срез посавски, који је у овом логору умро 4. априла 1918. године. Такође, Јован Поповић, свештеник из Радљева, интерниран је 1916. године у логор Ашах, где је навукао тешку болест, као и свеште-

---

¹² МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр. 191-24/20. Боричевац, брежуљак над Ваљевом, је у време Првог светског рата место у коме су окупационе трупе формирале лагер за лица која је требало да буду интернирана у бројне логоре Двојне монархије. На овом простору налазио се већи број дрвених шупа и казамата који су служили за смештај интернираних лица ваљевског краја. У Ваљево је постојало још неколико привремених лагера: један је био у касарни 17. Артиљеријског пука, а други у окружној ваљевској пољопривредној станици. Логор Нежидер у Мађарској био је један од најнехуманијих логора за српске интернирце у току Првог светског рата. Због сурових услова живота и рада назван је у народу Кождер. У овом логору налазила се интелектуална елита ондашње Србије, а у логору су између осталих били и физичар Милутин Миланковић, песник Сима Пандуровић, архитекта Јован Илкић и многи други.

¹³ МИАВ, ОС, 1919. година, дел. бр. 5602, ОС, 1920. година, без фасцикле, дел. бр. 858 и ОС, 1921. година, дел. бр. 7112. У изворима се више пута помиње име Драгиње Дивнић из села Бргула, која је до рата под закуп водила кафану у истоименом селу. Наводи се да је сарађивала са непријатељем и била нека врста „чик даме“. Након рата парох Милутин М. Поповић и многи сељани оптужили су је пред општинским органима вароши Уба да су у време окупације, њеном заслугом, многи људи из тамнавског краја интернирани. После рата је поменутој Драгињи суђено за дело служења непријатељу, а оптуживана је да је била сарадник непријатељске полиције.

ник са Уба Љубомир Н. Костић¹⁴. О тешким данима робовања у злогласном логору Нежидер прота Милутин (у народу назван Мика) није много причао својим потомцима.¹⁵

Из Летописа цркве у Радљеву, који је писао сâм прота 1927. године, сазнајемо да је за време светског рата црква била аустријска коњушница, црквена звона су била однесена, сва одјејања (свештеничке одежде) и црквене утваре биле су однете, канцеларија је била разваљена, библиотека растурена, попаљена или књиге поцепане и побацане, а црквене књиге и архива биле су уништене.¹⁶ По наредби Окружног заповедништва конфисковане су све сумњиве књиге политичке и историјске природе из црквене библиотеке. Страдала је и приватна имовина; велики део шуме које је поседовао парох био је посечен.¹⁷

¹⁴ ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-2-85/20 и Прота Слободан Костић, наведено дело, стр. 32-35

¹⁵ Казивања Гордане Томић, забележена 3.августа 2019. године у Бргулама; сајт www.patriot.co.rs>logor-nezider-logor-za-srpsku-elitu-2 и www.zlocinina-dsrbima.com>Logor, приступљено дана 19.1.2020. Ретке фотографије из логора Нежидер говориле су о тешким условима тамновања у овом казамату. По речима Миладина Николића Расинског „ово је био логор за српску елиту, за све оне од којих је Аустроугарска стрепела“. Арчибалд Рајс је навео да је у логору тамновало 160 српских свештеника, који су били смештени у једној огромној дрвеној бараци. Барака је од интернираца названа „поповском“, а као и све друге била је ограђена бодљикавом жицом. Интернирани свештеници основали су у логору хор и приређивали су концерте духовне музике. С обзиром на нехумане услове живота и рада у логору, смртност српских цивила у њему била је огромна, а свештеници су приликом смрти логораша служили опела. О теми интернирања видети и Историја српског народа VI-2, стр. 155-159, 161-162, група аутора, СКЗ, друго издање, Београд, 1994.

¹⁶ МИАВ, ОС, 1919. година, дел. бр. 41656, , Прота Слободан Костић, наведено дело, стр. 98-102 и Летопис цркве из Радљева из 1936. године, приступљено дана 3.августа 2019. године дозволом проте Мирослава Вукашиновића. Црквена звона су за аустроугарске војне потребе реквирирана септембра 1916. године. Одбијање да се војним властима предају два звона, коштало је, између осталог, слободе пароха Милутина М. Поповића. За одузета звона окупатор није платио никакву одштету. Само до средине 1917. године, из ваљевског округа, окупатор је реквирирао преко 13 тона црквених звона, а до краја рата цркве у ваљевском крају су оштећене за износ који је био виши од 1.200.000 круна. Окупаторска војска је реквирирала црквене одежде и од њих је правила седла за аустријску коњицу.

¹⁷ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 55/920 и Милорад Радојчић, поменуто

У време робовања пароха Поповића у логору Нежидер, парохију је примио свештеник Јован Поповић, повратник из логора Ашах. Окупационе власти су овог свештеника поставиле само провизорно, а разрешење од службе могло је да уследи у случају било каквог сумњивог понашања истог. Орунулог здравља свештеник Јован Поповић умро је 2. децембра 1917. године у 70 години живота¹⁸.

Интернирање свештеника вршила је тајна полиција, чије су канцеларије биле при Окружном заповедништву, а потпадала је под ингеренцију Окружног команданта. О свим свештеницима вођен је персонални лист, у коме су обележена политичка уверења, поузданост, патриотска свест, психолошки профил. Многи окупаторски команданти су били уверења да све свештенике треба одмах похапсити, да народ не буне против окупаторских власти. Таква уверења делили су тадашњи Окружни заповедник и шеф тајне полиције пуковник Мориц Срнка и мајор Кованда. На свештеницима је био тежак задатак, да без виших духовних власти (које су напустиле земљу крајем 1915. године) управљају црквеним животом у поробљеној земљи, у којој је дуго било забрањено богослужити, народа разбежаног, унесрећеног и побијеног. Окупаторске власти посебно су водиле рачуна да се у црквама не окупља већи број верника, јер се сматрало да се они ту окупљају у политичке сврхе, што је све народ одбијало од цркве у условима када се глава олако могла да изгуби. У првим го-

---

делу. Већ је напред речено да је парох Милутин М. Поповић потицао из врло богате породице, а богатство је увећао женидбом са Миленијом са Уба, која је била из још богаије породице и која је овом свештенику донела велики мираз. У породичном власништву имали су око 65 хектара обрадивог земљишта и многих других драгоцености, па је тиме прота спадао међу најимућније људе тога краја. Али, није посечена у време окупације само парохова шума; аустроугарске војне власти посекле су део црквене шуме у Радљеву, коју су сматрали општом својином и за чије коришћење нису дали никакву одштету црквеним властима.

¹⁸ Прота Слободан Костић, наведено дело, стр.35 и сајт радљевске цркве – sites.google.com/site/crkvapokrovapresvetebogorodice/video/istorija-crkve – преузето дана 3. 8. 2019, љубазношћу Милована Милетића. Радљевски парох Јован Поповић доспео је интернације у логору Ашах највероватније јер се бунио што је радљевска црква претворена у окупаторску коњушницу и потпуно девастирана, а инвентар цркве и архива уништене. За ратне сврхе одузете су цркви црквене утвари од бакра и месинга.

динама окупације строго је било забрањено звонити црквеним звонима, јер је окупатор сматрао да ће свештенство и употреба црквених звона бити сигнал за nerede или народни устанак.

Парох Милутин М. Поповић служио је у својој парохији до 16. септембра 1916. године, када је интерниран, а након њега парохију су преузимали свештеници Живан Поповић, Миладин Ташић, Димитрије Благојевић и Жарко Трифуновић. Пошто је и радљевски парох Јован Поповић 16. септембра 1916. године интерниран, њега су по окупаторској заповести замењивали свештеници Живан Поповић, Миладин Ташић, Жарко Трифуновић и Мирон Митровић. У то време, црквено имање било је запарложено и необрађено, а потом присвојено и обрађивано без икакве одштете. Забележено је да је за време окупације тужор радљевске цркве био Живан Митровић из Бргула¹⁹.

У време интернације пароха Милутина М. Поповића, његова породица живела је у великој оскудици. Пошто интернирани свештеници за време интернације нису уживали бир (наплату у готовом новцу од сваке пореске главе), породице су им добијале, као припомоћ, половину бира од надлежне парохије. Тако је породица овог свештеника у његовом одсуству примила на име бира 125,11 круна²⁰. Колико је то био мали износ говоре и цене на мало оног времена: килограм кукуруза је крајем 1917. године имао цену од око 1 круне, а килограм шљиве маџарке је био око 10 круна²¹.

Године 1918. парох Милутин М. Поповић вратио се из интернације и поново се прихватио своје пастве у Бргулама али му је парохија увећана, па му је иста обухватала и село Радљево²². Свештеник Поповић прихватио се тешког задатка да се обнови руинирана црква, црквени инвентар и порта. Требало је обновити обе парохије. У току 1918. и следеће, 1919. године опојао је већи број умрлих војника и грађана од епидемије шпанске грознице, која је тада покосила велики број онемоћалог становни-

¹⁹ Парох Слободан Костић, наведено дело, стр. 93

²⁰ Исто, стр. 47

²¹ Дејан В. Поповић, Валутно питање и његове последице на ваљевски крај 1920. године, Гласник Историјског архива Ваљево, бр. 53, стр. 91-132, Ваљево, 2019.

²² Летопис цркве из Радљева из 1936. године, приступљено дана 3. 8. 2019.

штва²³. Изабрани су и нови црквени тутори²⁴. Један од главних задатака свештеника Милутина М. Поповића након ослобођења био је да поврати част и углед и да приведе Суду потказиваче који су га одвели у заробљеништво. Ту чињеницу доказује више судских докумената сачуваних у ваљевском архиву.

У пролеће 1919. године, пред радљевским Судом, Милутин М. Поповић поднео је тужбу против Самка Витиза (Станка Витеза) из Радљева, са образложењем да га је Самко, за време окупације оптужио код окупационих власти да је парох откопао мртве аустроугарске војнике из гробова и бацио их псима, те је Поповић тешко мучен и коначно интерниран²⁵. Парох је тражио да се поменути Самко приведе Суду, а за своје тврдње позвао се на бројне сведоке. Суђење се наставило и у септембру месецу 1919. године пред тамнавским среским судом на Убу, заведеном по броју предмета 3772, а по 85 параграфу Казненог закона. Овај Суд је након већег броја рочишта пресудио дана 20. јуна 1920. године да се поменути Самко не може да терети ни по ком основу оптужнице, и да „не постоји у радњи окривљеног Витиза ни једно кривично дело по коме би се исти могао да осуди“. Међу испитаним сведоцима био је још један осумњичени против кога је парох подигао тужбу – Павле Лисковић, некадашњи командир жандармеријске постаје у Радљеву. По мишљењу тамнавског среског Суда, окупационе власти учиниле су истрагу по званичној дужности поводом откопавања аустроугарских војника и закључио, да нема кривичне одговорности Витиза, јер је утврђено да да окривљени Самко није био потказивач интернираног Поповића. На основу тачке 1. параграфа 29. Кривичног законика Суд среза тамнавског на Убу решио је да се започети кривични поступак против Самка Витиза прекине, а да се по параграфу 85 Казненог закона „сва акта овог ислеђења имају ... „сматрати

---

²³ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 11/242/20

²⁴ МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 3396 и 9896. Од 1918. до 1920. тутори при цркви су били Радован Јовановић и Ђорђе Живојиновић, а од 1921. на тој дужности нашао се Данило Хаџић

²⁵ О Самку Витизу се не зна много – рођен је 1854. године у Угарској, изродио је четворо деце и имао је имање у Радљеву на којем су радили сељани одведени од стране окупатора на принудни рад. Након рата, позиван је као сведок на више судских поступака – нап. аут.

свршена“. Решења о завршеном кривичном поступку дата су и тужиоцу и туженом на потпис, у канцеларији Суда среза тамнавског на Убу дана 30. јуна 1920. године²⁶.

*Парох брџулски
Милутиин М. Појовић
(Преузето са сајта радљевске цркве)*

Пред среским Судом на Убу актом бр. 73 од 21. јула 1919. године парох Милутин М. Поповић подигао је тужбу против Павела (Павла) Лисковића, аустроугарског наредника и старешине жандармеријске станице у Радљеву са оптужбом да је овај у време окупације скинуо два звона са цркве радљевске. С обзиром да се бунио против намера окупационих власти свештеник Поповић је одмах ухапшен и недуго потом интерниран у логор Нежидер, а по пароховом исказу, Павле Лисковић је био наредбодавац интернирања Поповића у Угарску. Након дужег поступка Суд је нашао да у радњи окривљеног Лисковића није било претпостављеног дела из параграфа 195 Казненог законика, јер је “окривљени Лисковић као службеник не-

пријатељских власти само вршио наређења његових претпостављених старешина, и на основу тога звона је поскидао са цркве и предао их на Уб“²⁷.

Међутим, жандармеријски командант постаје у Радљеву наредник Павле Лисковић доспео је затвора по другој оптужби; наиме, против њега је поднело тужбу више лица, а међу њима и Симка Ранковић из Бргула, која је тврдила да поменути Лисковић и његови саучесници из села Радљево – Живан Миловановић, који је у време окупације био председник општине радљевске, Гаврило Андрејевић, Живан Марковић (у време окупације били

²⁶ МИАВ, ОС, 1920. година, без фасцикле, дел. бр. 13-32/50. Иследни судија тамнавског среског Суда на Убу био је Душан Ж. Витомировић, а деловођа-писар Суда Мил. Вукосављевић

²⁷ ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-7-21/20

су општински чиновници), Сава Петровић и Андрија Пашић, који су били пандури (полицајци), у општинској служби су оптужили њеног сина Душана Ранковића за шверц ракије. Душан је потом ухапшен, тешко мучен и злостављан тако што је био упрегнут у јарам, од чега је након кратког времена умро.²⁸ Судови пред којим је овај процес вођен (Срески, Првостепени, Касациони) су по овом делу повели кривичну истрагу и нашли да у радњи окривљеног Лисковића је стајало дело кривице предвиђено и кажњиво по параграфу 160 Казненог законика. Лисковић се више пута жалио на пресуде, истичући да он није извршилац ових дела, а да сведоци не говоре истину. Због доказаности ове оптужбе, Павле Лисковић је одведен у притвор при тамнавском Суду на Убу, где је осуђен по овој тужби на 4 месеца затвора у оковима. У време овог процеса Лисковић је имао 38 година.²⁹

---

²⁸ ОС, 1920. година, дел. бр. Ф-7-21/20 и ОС, 1921. година, дел. бр. 26135, 2047, 8610 и Ф-18/920 . По исказима сведока, јауци ухапшеног Душана чули су се на пола километра даљине, док су га жандарми немилосрдно мучили. Тамнавски срески суд је ослободио Живана Марковића, Гаврила Андрејевића, Живана Миловановића, Саву Петровића и Андрију Пашића јер је сматрао да нема кривичне одговорности код истих, јер су морали извршавати наређења окупационих власти. Андрији Пашићу је суђено за малтретирање сународника по разним основама. Интересантан је судски епилог случаја Живана Марковића по тужби Ружице Ранковић из Бргула. Наиме, Марковић је при крају окупације, у лето 1918. године, у својству председника општине радљевске злостављао Ружицу, старицу од 65 година, која је од удараца добијених лежала преко месец дана у постељи. Маја 1920. године она га је за дело злостављања тужила Суду радљевском, а Суд је пресудио да се исти брани са слободе. Незадовољна оваквим следом догађаја, Ружица је Марковића тужила пред Првостепеним судом у Ваљеву, називајући га швапском удворицом и шпијуном. Из судских списа сазнајемо да је Марковић рођен 1865. године, по занимању земљорадник, неписмен и дотад неосуђиван, поданик српски. Првостепени суд је осудио Марковића на месец дана затвора, а по кривичном делу кажњивом по параграфима 125 и 132 Казненог законика. Међутим, указом Њ.В. Краља Александра од 8. јуна 1922. године под ред. бр. указа 30211, ова казна једномесечног затвора је преименована, па је казна осуђеном Живану опростена – нап. аут.

²⁹ МИАВ, ОС, 1919. година, дел. бр. 4249 и ОС, 1921. година, дел. бр. 10573. Лисковић је рођен 1881. године у Хусту, Мађарска, био је мађарски поданик који је побегао у Краљевину СХС јуна 1919, вере је римокатоличке, до тада је био неосуђиван, говорио је српски језик, и имао је чин наредника у аустроугарској војсци. Пред Судом, Лисковић се жалио на тешке услове тамновања

Против Павела Лисковића подигао је приватну тужбу и Александар Пантелић из села Јабучја, који је преживео грозну тортуру од Лисковића и његових жандарма само зато што је прослављао своју крсну славу Ђурђиц у јесен 1917. године³⁰. Лисковић се бранио да је само извршавао наређења окружних власти и да се строго морао да придржава наређења. Нарочито је опасан и подозрив према народу тамнавског краја био поручник Лакатош; Лисковић је у својој одбрани пред судом истицао да је његове наредбе морао стриктно да извршава³¹.

Августа 1919. године пред Судом општине радљевске парох Поповић подигао је тужбу против Палко Мартинка (бившег председника ове општине у време окупације) због „непријатељских дела свештеника Поповића према аустроугарским војним властима“, због чега је поменути Поповић завршио у интернацији. Након неколико месеци Суд општине радљевске је својом одлуком бр. 5165 од 29. октобра 1919. године пресудио да је

и болест, па је тражио одлагање судског процеса док је био у притвору.

³⁰ ОС, 1921. година, дел. бр. 10573. Александар Пантелић је поднео тужбу против Лисковића пред тамнавским среским судом бр. 2741 за дело кривице кажњиве по параграфу 175 Казненог законика. Због горења свеће и певања гостију на слави у време полицијског часа, наоружани Лисковићеви жандарми упали су у кућу поменутог Пантелића и извршили преметачину. Лисковић и његови жандарми растурили су овај скуп, а госте са славе су претукли. Због славе Пантелић је добио 25 батина говеђом жилом, и потом је тучен од жандарма до бесвести. У време окупације међу тамнавским становништвом остала је узречица да „кога Лисковић дије тај неће лако остати жив“. Овај сељак из села Јабучја је потом више пута био кривац у Лисковићевим очима те је више пута у доба окупације био привођен и много је времена провео по разним апсанама – (наводно због убиства једног жандарма у селу Лукавац, други пут због крађе, где је кажњен са 100 круна, потом што је покретао и подржавао српске комите 1918. године против Лисковићеве управе). Пантелић је сваки пут трпео ужасну тортуру од Лисковића, па је августа 1919. године и подигао оптужбу против истог. За све ове преступе, Лисковић је по Пантелићевој тужби, а по одлукама ваљевског Првостепеног суда у саставу колегијума судија Михаила Марковића и Драгомира Марковића осуђен на 4 месеца затвора (укупно на 8 месеци за ова два обједињена процеса противу Душана Ранковића и Александра Пантелића).

³¹ Поред Лакатоша, у веома лошем сећању народа тамнавског краја остао је лик жандармеријског наредника Ђефала. Многи ухапшеници који су упућени у радљевску жандармеријску постају су на својој кожи осетили гнев овог угарског подофицира – нап. аут.

„Палко Мартинко у време интернирања свештеника Милутина М. Поповића био на војном одсуству у Аустрији, те није могао да поткаже попа Милутина аустријским властима“³² Свештеник Поповић је подигао нову тужбу против Палка Мартинка и Николе Симића, земљорадника из Радљева, овог пута пред Судом среза тамнавског на Убу бр. 1159 од новембра 1919. године.³³ Обојица су оптужени да су 1916. године код окупационих власти проказали свештеника Милутина М. Поповића из Бргула због откопавања сахрањених непријатељских војника из 1914. године, због чега је свештеник Милутин био одмах свезан, мучен, а потом интерниран у логор Нежидер у Мађарској. Свештеник Поповић тужио је обојицу по параграфу 85 Казненог и 229 Кривичног законика а своју тужбу заснивао је на исказима сведока Драгиње Дивнић, Андрије Миличића и Павла Лисковића. Међутим, тужба против Николе Симића и Палка Мартинка по одлуци среског Суда на Убу није садржавала у себи ни једно дело кажњиво по закону³⁴.

---

³² ОС, 1919. година дел. бр. 4548 и 5165

³³ ОС, 1919. година, дел. бр. 556/1919 и ОС, 1922. година, дел. бр. Ф.28.р.56-922. У изворима се за Николу Симића каже да је земљорадник из села Радљево, да поседује велико имање, рођен 1870. године (у време започињања судског процеса имао је 49 година), српски поданик, није војни обвезник, а у доба окупације сарађивао је са аустријским војним властима. Палко (Павле) Мартинко рођен је у Кисачу, Бачка, Аустроугарска, 1864. године (у време вођења судског поступка имао је 55 година) по професији земљорадник, 1914. регрутован у аустријску војску, а од краја 1915. године населио се као стални житељ у село Радљево, неосуђиван, раније аустроугарски а сада српски поданик, Словак по националности, по вероисповести евангелиста, није војни обвезник, отац четворо деце. Од августа 1919. године налазио се у притвору среског тамнавског суда на Убу по великом броју приватних тужби због његове делатности у време рата. Поседовао је у селима Каленић и Бргуле 7,5 хектара ораница, а под закуп је држао још 13 хектара, на којим су радили сељаци тог краја. У изворима смо нашли више изјава сведока који су тврдили да се Палко Мартинко у доба окупације понашао веома осино према грађанству тамнавских села, као да је претио интернацијом и других људи у Радљеву, Каленићу и Бргулама. Након одласка аустроугарске војске повукао се у Бачку и оставио своје парцеле у тамнавским селима препуне зрелог кукуруза (један део истог требало је да преузме Самко Витиз). Након рата Мартинко се судио са Драгутином Којићем, председником општине радљевске око заплењеног кукуруза – нап. аут.

³⁴ МИАВ, ОС, 1920. година, дел. бр. 5289 и ОС, 1921. година, дел. бр. 12104,

У овом колоплету осумњичених лица, недоказаних оптужби и судских процеса, тамнавски парох решио је да се обрати вишој судској инстанци. Стога се поп Милутин у јануару 1920. године обратио ваљевском првостепеном Суду тужећи Николу Симића и Палка Мартинка³⁵. Судски процес против Симића знатно се отегао, јер дуго нису могли да се одреде поротници.³⁶ Ваљевски првостепени Суд је испитујући сведоке уз обиље судске документације дошао до становишта да је “одлука тамнавског средског Суда са седиштем на Убу била правоважна”. На решење ваљевског првостепеног Суда под редним бројем 4092 од 1. марта 1920. године прота Милутин изразио је велико незадовољство, па је 22. марта исте године поднео првостепеном Суду жалбу у којој истиче да су сведоци потпуно утврдили кривицу Николе Симића из Радјева и Палка Мартинка поводом интернирања Поповића. Свештеник показује сумњичавост према раду новоформираних судова Краљевине и поставља питање зашто судови тако благо кажњавају сараднике окупационих власти и појединце који су у саставу аустријске војске чинили злодела према народу³⁷. Својим писмом ваљевском Суду он износи следеће:

„Суд налази олакшање кривцима, што су аустријски поданици, и по тој логици, они су нас могли тужити, вешати, глађу морити, и сва чуда од нас чинити и нису криви и само још треба да им се и орден прикачи за ревносну службу. Доћи у туђу земљу, користити се гостопримством те земље, па ипак њене грађане прогонити и вешати и мучити и небити крив, то ми је заиста непојмљиво.

12436, 13459 и 32878. Николи Симићу се судило и због тога што је проказао извесног Драгојла Панића аустроугарским властима због прикривања оружја, те су жандарми стрељали поменутог Панића на лицу места у време прве окупације Србије, 1914. године.

³⁵ ОС, 1921. година, дел. бр. 12436 и 16844

³⁶ ОС, 1921. година, дел. бр. 7112. Ваљевски првостепени суд је у више наврата указивао Начелству среза тамнавског да се због неажурности око постављања радљевских поротника процес против Симића непотребно отегао на више од годину дана. За то време Симић се налазио у притвору. Коначно, актом ваљевског Првостепеног суда од 21. маја 1921. године, под бр. пр. 12104 установљени су поротници у Радјеву, а по члану 17 Закона о пороти. Занимљиво је напоменути да је Никола Симић, земљорадник из Радјева, постао поротник суда у истоименом месту 1922. године – нап. аут.

³⁷ ОС, 1920. година, дел. бр. 4239

Суд тражи да сведоци утврде „кад су, где и којим начином оптужени доставили и оптужили попа Милутина“, а нема у виду ту околност што је то доба била окупација непријатељска, што је свет бегао од њих као од дивљих зверова, што су тукли и мучили сваког кога су ван куће и авлије нашли и нигде се нису смели двојица састати.

Суд прима одмах порицање сведоџбе Драгиње Дивнић у корист оптуженог, док на против исказе мојих сведока, одбацује, потире, тражи сто замерака, само да их негира³⁸.

Против Мартинка је проширена оптужница због интернирања већег броја лица из Радљева и Каленића.³⁹ Тако је у току 1918. године Палко оптужио код непријатељских власти Светислава Ј. Поповића из Радљева да поменути Светислав скупља народ око себе и буни га на непослушност према непријатељским властима, због чега је Светислав интерниран. Да је Палко доставио пријаву окупаторским властима против Светислава Ј. Поповића сведочили су Дамњан Адамовић, Наталија Лазић и Милош Ђорђевић. Грађани села Радљева су тужили Мартинка да је овај, у време окупације, служећи се својим председничким положајем одузимао сељанима стоку за своју корист. Забележено је да је већи број сведока у овом процесу сведочио својим исказима против Мартинка. Да се Мартинко понашао веома осионо као председник општине говорила је и чињеница да је пуцао из ватреног оружја на Драгољуба Максимовића из Каленића и том приликом нанео му тешку телесну повреду од које је овај остао инвалид.⁴⁰

Коначно, Палко Мартинко је завршио у притвору тамнавског среског Суда на Убу због претњи интернирањем и батинањем Андрије Миличића из Радљева, 1916. године⁴¹.

---

³⁸ ОС, 1920. година, дел. бр. 4092

³⁹ Аксентије Неимаревић, бивши кмет села Каленић, тужио је среском Суду Мартинка да га је овај лажно оптужио непријатељским властима, па је био интерниран у логор Недмеђер, где је био све до краја рата. По оптужби, Неимаревић се побунио што се народу реже превелик порез и стално траже нови зајмови за аустријску државу

⁴⁰ МИАВ, ОС, 1919. година, дел. бр. 556/1919 и 1920. година, дел. бр. 6260. Након ослобођења, Светислав Ј. Поповић радио је као писар при радљевском Суду.

⁴¹ ОС, 1919. година, дел. бр. 5076

Марта 1919. године свештеник Милутин тужио је радљевском Суду Драгињу Дивнић из Бргула са оптужбом да је иста као сарадник окупатора учествовала у његовом интернирању. Она се на Суду бранила да у њеним делима није било никакве кривице и да су све писмене и усмене наредбе аустријских власти достављене детективу, који је по налогу, уз помоћ ухода испитивао појединачне случајеве и слао извештаје окупаторској команди. Стога, Драгиња тврди да је аустријски детектив Коста Стејић кривично одговоран за хапшење и интернирање попа Милутина⁴². Недуго потом, и ова тужба пароха Милутина је одбачена, због недостатка адекватних доказа. Свештеник Милутин М. Поповић је након тога пред ваљевским Првостепеним судом подигао тужбу против Драгиње Дивнић, где јој се судило по параграфу 85 Казненог закона за дело велеиздаје.⁴³ Интересантно је навести да је поменути Драгиња била сведок и тужене стране, али су њени искази били прилично противуречни. Наиме, у исказном поступку она је оптуживала поједина лица да су она одговорна за необичну животну причу попа Милутина, а након тога би дала изјаву да јој је поп Милутин претио, па је морала на Суду да лажно сведочи⁴⁴.

Пред тамнавским среским Судом 1920. године парох Поповић подигао је тужбу бр. 3773 против Велисава Пантића из Бргула због неовлашћене сече свештеникове шуме. Поменути Пантић је, по оптужби, у својству сеоског кмета за време окупације 1917. и 1918. године, док је Поповић био у интернацији секао шуму у ливади званој *Тамнава*, па ју је употребљавао у своју корист. Пантић је тужен по члану 111. Закона о шумама, па је Поповић тражио да се са окривљеним Велисавом по закону поступи и позвао је сведоке. Суд је нашао да против поменутог Велисава нема никаквих ваљаних доказа у овом поступку, те да посечена стабла није употребио у своју корист, него да је Велисав, као ондашњи кмет а по наређењу окупационих власти био присиљен

⁴² Аустријски детектив Коста Стејић дошао је у тамнавски срез децембра 1916. године, а парох Милутин је ухапшен 16. септембра. Ово је Суду ово била позната чињеница, па је сваки даљи поступак против Стејића прекинут – нап. аут.

⁴³ Исто, дел. бр. 14635

⁴⁴ ОС, 1920. година, дел. бр. 858 и 7016

да сече тужиочеву шуму за рачун непријатељске постаје у Радлеву и да стога, не може по закону да одговара. На основу датих исказа, као и документације, тамнавски срески Суд на Убу под бр. 8258 дана 25. новембра 1920. године донео је, а по 29. тачки Судског поступка, да се тужба пароха Милутина М. Поповића против Велисава Пантића стави *ad acta* стога што Суд није нашао никаквог основа за покретање поступка против оптуженог Пантића.⁴⁵ Незадовољан одлуком среског Суда, Поповић је тражио правду код ваљевског првостепеног Суда. На основу жалбе бр. 9515 поднете среском Суду од 17. децембра 1920. године и започетог процеса пред Првостепеним судом у Ваљеву, свештеник Поповић извео је велики број сведока. Коначно, 19. марта 1921. године, на основу прегледа бројних аката, Првостепени суд је оснажио одлуку Среског суда, а жалбу Поповићеву је одбио⁴⁶.

Против Велисава Пантића сељани Бргула водили су више судских процеса. Тако је седморо житеља овог села оптужило Пантића пред тамнавским среским Судом на Убу за насилно разрезивање пореза, ратног зајма, као и већи број интернираних лица у време окупације. Неколико лица која су тужила Пантића након рата потпуно су била упропашћена, па су тражила, у име правде да се поменути Пантић казни за дело служења непријатељу. Међутим, након годину дана тужба групе грађана против Велисава Пантића је прекинута, уз образложење истражних власти да је у условима окупације Велисав Пантић био приморан да се на овакав начин влада са сељанима села Бргуле, јер би у супротном и њему самом претила интернација⁴⁷.

Велики је број тужби житеља тамнавског краја против лица која су тужена за сарадњу са окупационим властима. Слично претходној тужби, Драгољуб Кузмановић, тежак из села Бргула тужио је Среском суду Живана Миловановића, председника радљевске општине у време окупације, да је ратни профитер, да је као такав био у служби непријатеља и да је учинио бројне

---

⁴⁵ ОС, 1921. година, дел. бр. 55/920. Судија иследник био је Д. Ж. Витомировић, а деловођа-писар Мил. Вукосављевић

⁴⁶ ОС, 1921. година, дел. бр. 33257. Првостепени суд чинио је колегијум судија Михаило Вуковић и Михаило Стевановић, а писар – деловођа био је приправник Света Милисављевић

⁴⁷ ОС, 1921. година, дел. бр. 4829

малверзације на штету српских грађана. У тужби заведеној под бројем 5366 од 23. августа 1920. године наводи се да је Миловановић реквирирао стоку осиромашеним сељацима Бргула за аустроугарске ратне потребе, а да је Кузмановића, који се томе буну дао ухапсити и пребити у затвору, те је овај од повреда једва остао жив. Тражено је у тужби да се суди Миловановићу за дело издаје, кажњиво по параграфу 85 Казненог законика⁴⁸. Такође, Радован Петровић, тежак из Радљева, тужио је пред среским судом на Убу јуна 1919. године бившег кмета Радљева Гаврила Андрејевића за дело злостављања, пребијања и лажне оптужбе пред мађарским властима, кажњивим по параграфима 125 и 135 Казненог законика⁴⁹.

Због огромног броја тужби за сарадњу са непријатељем у окупационом периоду које су доспеле судовима одмах после ослобођења земље, Министарство правде је доносило бројне депеше у којима је Судовима налагано како даље радити. Тако је Првостепени суд у Ваљеву дана 20. фебруара 1919. године добио депешу од Министарства Правде бр.760 у којој је министар лично тражио повећање броја судија за ислеђење кривичних дела које је непријатељ починио на територији Србије за време окупације, као и свих кривичних дела које су учинили наши грађани служећи непријатељу. Министар је тражио да судови и судски персонал сарађују са полицијским властима на основу параграфа 22 Кривичног судског поступка по којем свако ко је доказано оптужен за велеиздају треба да одговара пред законима државе⁵⁰.

Бројност оваквих судских процеса била је заступљена у иступањима чланова Владе и при посланицима Привременог народног представништва (ПНП). Навешћемо делове говора народ-

---

⁴⁸ ОС, 1920. година, дел. бр. 11-197/20. Кузмановића су пребили Лисковићеви жандарми.

⁴⁹ ОС, 1922. година, дел. бр. 20-101/22. Гаврило Андрејевић, кмет радљевски, службовао је последњих месеци окупације. О њему се говорило да је био шпијун мађарски, да је верно непријатељу служио и да је поседовао бројне концесије на прехранбене артикле у тамнавском крају. Оптужио је Радована Петровића да ради против интереса Аустроугарске и цара, па је исти од стране Тефалових жандарма тешко пострадао. Петровић је 1918. године радио на вршидби жита и пољским радовима на имању Самика Витиза – нап. аут.

⁵⁰ ОС, 1920. година, дел. бр. 1717

них посланика који су увиђали спорост и неефикасност судова Краљевине, а делом и бацања под тепих ових осетљивих појава у новоуспостављеном судству, које је морало да лавира у условима новог државног и политичког уређења⁵¹.

... „ја тражим, да се хитно изнесе пред Народно Представништво један закон, да се виновници, који су непријатељу служили казне, те да се народ не би сам с оваквим изродима разрачунавао“⁵².

... „Господин министар каже, да је наредио да се по тим кривицама ради, али ја до сада господо, нисам видео резултате по којима би могао рећи да власти раде, да знају да раде и да су не-

---

⁵¹ Нова држава се трудила да минимизира обим судских поступака, чак и у оним случајевима у којима је учињена повреда ратног права зарад виших интереса. Са грађанима који су учествовали на различитим ратним странама само доказана дела окупатора и њихових помагача су се судила. Велики број закона и аката везан за ову тематику који је донет у то време само ће се користити декларативно. Томе је свакако допринео и Закон о амнестији војних лица из бивше Аустроугарске царевине и њихово присаједињење српској војсци који је потписао престолонаследник Александар Карађорђевић. Видљив је и снисходљив однос новог правосудног система у држави према починиоцима кривичних дела – католика, јер нова држава није хтела сукоб са католичким властима – нап. аут. Вид. и Љубодраг Димић, Никола Жутић, Римокатолички клерикализам у Краљевини Југославији 1918-1941, прилози за историју, стр. 123-125, војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.

⁵² МИАВ, Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту ПНП Краљевине СХС), инв.бр. књ.1961, од 2. јуна 1919, стр. 799-801. Као што смо напоменули, један део бивших подофицира и официра бивше Двојне монархије, који су чинили кривична дела у окупираној Србији нашао је активне службе при српској, а онда Краљевине СХС војсци и постепено напредовао. Ова појава није код свих политичких чинилаца изазивала симпатије. На овом месту даћемо део говора посланика Алексе Жујевића са седнице ПНП од 5. септембра 1920. – “Чудновата ствар! Господину Министру Војном упутио сам питање о примању официра из бивше аустроугарске војске, чак и оних који су највећа зверства правили за време окупације од 3 године. Ја нећу да цитирам све, само за карактеристику о прикупљању материјала казаћу ово: ја сам изјавио бојазан да најидеалнија која је изашла из овога рата, а то је несумњиво српска војска превазишла је и чувеног најдисциплинованијег пруског војника, изјавио сам бојазан, да наша војска не дође у положај у будућности да не буде то, што је била досада. С тога сам у овоме питању ставио и ту тачку: зашто се та политика спроводи у српској војсци, која је једино остала некомпромитована.“ – Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС у Београду, 119. редовна седница, 3. септембар 1920, стр. 355

што урадиле. Напротив, до сада смо видели само спор и хрђав рад иследника чије одлуке судови ниште⁵³.

На 62. редовном заседању ПНП од 27. августа 1919. године, посланици Скупштине усвојили су Закон о изменама и допунама закона о пороти Краљевине Србије. У истом се наводи да непријатељска дела која су извршена за време окупације Србије 1915-1918 године а из параграфа 85 Кривичног законика, као и сва дела злочинства и поступања из користољубља, као и отворено служење непријатељу и издаја народних интереса, ислеђиваће се најхитније уз већи број поротника и присуство најмање једног судије са овлашћеним писаром при дотичном суду. Ако дотично место није имало иследника, о томе се старало Министарство правде, које је било овлашћено да на терен пошаље судске чиновнике уз одговарајућу надокнаду и да им одреди судску надлежност. Закон је ступио на снагу дана 6. септембра 1919. године. У потпису акта стајало је име престолонаследника Александра и свих тадашњих министара Краљевине СХС⁵⁴. По Закону о пороти, у општини радљевској је 1920. године било 26 поротника који су били из села Радљева, Бргула, Каленића, Лисо Поља и Шарбана⁵⁵.

Иако је након рата покренут велики број судских поступака против непријатељских дела окупатора и његових сарадника, треба истаћи да нове државне власти нису могле адекватно да процесуирају стране држављане, који најчешће нису потпадали под кривичну одговорност српских закона, па су у највећем броју случаја такви судски поступци прекидани или су осумњичени осуђени на мале затворске казне. Судити таквим људима је био дуг, скуп и напоран процес, а за злочине у рату се ретроактивно није могло судити. Ово је био проблем и у судским поступцима које је покренуо тамнавски парох, јер је из приложеног јасно да се за добар део лица против којих су покренуте тужбе једноставно нису могли да примене српски закони у време док није постојало унитарно законодавство нове државе. Зато је највише

⁵³ Стенографске белешке ПНП Краљевине СХС, инв.бр. књ.1961, од 2. јуна 1919. године, стр. 807-810

⁵⁴ МИАВ, ОС, 1919. година, дел. бр. 611/1919

⁵⁵ ОС, 1921. година, дел. бр. 6454 и 16844. Председник радљевског Суда био је Милорад Максимовић, а деловођа – писар био је Мил. Степановић

оспораван 85 параграф Казненог законика, којим је суђено за ве-леиздају, али само лицима држављанима Србије. Окривљеним лицима, страним држављанима, од којих су многа починила те-шке злочине, кажњиве и по међународном праву (које је било у зачетку), могло се судити по другим основама, али би овакве судске истраге и одлуке обично биле неадекватне у највећем броју случајева, те су изазивале огромно незадовољство код за-интересованих страна, а против чијих одлука се у својим иска-зима бунио тамнавски парох.

Дана 18. априла 1921. године свештеник Милутин М. Поповић је пред Првостепеним судом за ратну штету на Убу поднео захтев за ратном одштетом⁵⁶.

***

Судски органи тамнавског и ваљевског среза нису утврдили лица која су била одговорна за интернирање тамнавског пароха Милутина М. Поповића. Међутим, у списима иследног судије за град Београд и Ваљево и срезове ваљевски и тамнавски нашли смо извесне назнаке које би можда, могле да баце више светла на овај предмет.

Септембра месеца 1919. године у притвору Управе града Београда налазио се један човек сумњиве прошлости. Његово име било је Алберт (Александар) Гајгер, а у току рата био је аустријски детектив у више места Србије. Родом из Београда, његово држављанство било је спорно⁵⁷. Од априла 1916. године радио је при политичком одељењу полиције београдског гувернерства, при срезу тамнавском, са седиштем на Убу. Држао је канцелари-

---

⁵⁶ Исто, дел. бр. 1311 и ОС, 1922. година, дел. бр. 22-101/22. Интересантно је да је у овом списку за ратном одштетом у источној Тамнави било и име Мартина Фаркаша, становника села Радљево. Фаркаш се задужио на имање код Управе фондова новембра 1907. године на 1500 динара са 6% интересне камате годишње, које је исплатио октобра 1921. године. Иначе, Фаркаш је био први комшија попа Милутина М. Поповића. Пошто је у рату био лојалан држави Србији, а вероватно и њен поданик, окупатор му је реквирирао стоку и друге пољопривредне артикле, па је износ за ратном одштетом поменутог Фаркаша био прилично висок.

⁵⁷ ОС, 1921. година, дел. бр. 20-41/20. Иследни органи Управе града Београда, као и иследни судија града Ваљева, нису могли да утврде да ли је поменути Гајгер српски, аустријски, угарски или немачки поданик –нап. аут.

ју обавештајног одсека и тесно сарађивао са жандармеријским јединицама на терену. Политичка полиција се бавила проналаском сумњивих лица која су радила на директан или индиректан начин противу Аустро-Угарске, њене безбедности и система владавине. Њени органи – детективи – имали су дужност да мотре и уходе како виђеније Србе тако и све сумњивце. Поред ових делатности, детективи су мотрили и на саме официре и војнике Монархије, а добар део су то били Срби који су мобилисани у царску војску. Са локалним грађанством ови детективи нису имали већег додира, али су имали развијену мрежу повереника, који су обично држали концесије за прехранбене и остале артикле, па су се у току рата обогатили. Поверенике (конфидените) није постављала окупаторска власт, већ је сваки детектив имао великих овлашћења да себи нађе конфиденте и помоћнике по свом укусу. Поменути Гајгер одликовао се великом конспирацијом, није имао својих повереника, а с обзиром да је пре рата био трговачки путник, упознао је многе познате трговце по Србији, те је с њима сарађивао. Необично за аустријску службу, није уредно водио документацију, па су све његове активности и његових људи на терену остали непознаница иследним органима српске државе након рата. Многи су након рата на Убу и тамнавском срезу говорили да му је главни повереник био Јаков Паунковић, трговац гросиста са Уба, али је то Гајгер побијао и никако се судски није могло да утврди чињенично стање. Гајгер је имао великих овлашћења и могао је увек да достави негативну карактеристику за лице које треба интернирати директно гувернману или, ако устреба, да ослободи интернирано лице. Децидирано је тврдио да у време свог службовања на Убу није никог оптужио. За национални рад и деловање свештеника Милутина М. Поповића свакако је морао знати и врло је вероватно да је лице које је службено испитивало пароха на Убу био управо он. По доступној архивској грађи Поповић није поднео тужбу против поменутог Гајгера и питање је да ли је свештеник уопште знао за конспиративну делатност овог високог полицајца широм тамнавског среза.

Dejan Popović

THE PASTOR OF TAMNAVA MILUTIN M. POPOVIĆ IN
THE WHIRLWIND OF WORLD WAR I

Milutin M. Popović, the pastor of Tamnava, witnessed heavy losses of Serbian people and Church during the World War I, and he was imprisoned in the notorious camp Neusiedl for his patriotism. For disrespect for the earthly remains of the enemies, refusal to remove the bells from the church in Radljevo, as well as the hostile attitude towards the force of the occupier, he was punished with long-term exile from his homeland and confiscation of his property. His family was equally struck by the whirlwind of war and brought to the very edge of existence. After the war, he sued several persons that he believed were personally responsible for his misfortune. However, Popović would not find satisfaction at court. In his statements, he bitterly stated that it seemed that the culprits were not really the culprits and he expressed doubt in justice of the newly formed courts of the Kingdom, as well as disbelief in mitigating circumstances for those who committed crimes against the people and against himself. Under such circumstances, he filed a war damage claim with the state.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивски извори

Међуопштински историјски архив Ваљево

Фонд: Окружни суд Ваљево (ОС), 1919. година, неинвентарисана грађа, 12 кутија

ОС, 1920. година, неинвентарисана грађа, 31 кутија

ОС, 1921. година, неинвентарисана грађа, 45 кутија

ОС, 1922. година, неинвентарисана грађа, 18 кутија

Библиотека штампане ствари, оштећене! Скупштина стенографске белешке 1916-1920, 2. кутија, Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца

Летопис цркве из Радљева из 1936. године

Казивања Гордане Томић

Литература

- Костић, 1925, 10, 15-16, 28-9, 32-35, 47, 93, 98-102 – прота Слободан Костић, *Српска црква у окупу ваљевском за време окупиације 1915-1918*, Темишвар, 1925.
- *Историја српског народа*, VI-2, 1994, 155-159, 161-162 – група аутора, *Историја српског народа*, VI-2, СКЗ, друго издање, Београд, 1994.
- Екмечић, 2019, 354-5 – Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, *Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Euro Book, Београд, 2019.
- Димић, Жутић, 1992, 123-5 – Љубодраг Димић, Никола Жутић, *Римокатолички клерикализам у Краљевини Југославији 1918-1941*, прилози за историју, војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.
- Радојчић, 2013, 28 – Милорад Радојчић, *Ко је био грођа Мика Поповић*, *Глас Тамнаве*, од 26. децембра 2013.
- Стојаковић, 2002, 155-183 – Биљана Стојаковић, *Ратници из Тамнаве, учесници ослободилачких ратова Србије 1912-1918*, Гласник МИАВ-а бр.36, Ваљево, 2002.
- Поповић, 2019, 91-132 – Дејан В. Поповић, Валутно питање и његове последице на ваљевски крај 1920. године, *Гласник Историјског архива Ваљево*, бр. 53, Ваљево, 2019.

Сајтови

Сајт радљевске цркве <https://sites.google.com/site/crkvapokrovapresvetebogorodice/slike/slike-svestenika-kroz-istoriju>
www.patriot.co.rs>logor-nezider-logor-za-srpsku-elitu-2
www.zlocinnadsrbima.com>Logor